

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИЗВЕСТИЯ НА ИНСТИТУТА ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“
Книга XXXVI

**ЗА ЗНАЧЕНИЯТА НА ГЛАГОЛИТЕ ОБЛАГАТИ / ОБЛОЖИТИ
И ТЕХНИ ДЕРИВАТИ В СТАРАТА СЛАВЯНСКА КНИЖНИ-
НА (КЪМ ВЪПРОСА ЗА РАЗВОЯ НА СЕМАНТИЧНАТА
СТРУКТУРА НА ДУМАТА В ИСТОРИЯТА
НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК)*¹**

Елка Мирчева

Институт за български език, Българска академия на науките

**ON THE MEANINGS OF THE VERBS OBLAGATI /
OBLOZHITI AND THEIR DERIVATIVES IN THE OLD SLAVIC
LITERATURE (TOWARDS THE QUESTION
OF THE DEVELOPMENT OF THE SEMANTIC STRUCTURE
OF THE WORD IN THE HISTORY OF THE BULGARIAN
LANGUAGE)**

Elka Mircheva

Institute of Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

Резюме: Изследването разглежда историческите промени в семантиката на глаголите *облагати* / *обложити* и техните производни *облогъ*, *обложение*, *обложник*. Използван е материал от лексикографски трудове, електронни корпуси от средновековни текстове, ръкописи. Получените данни са структурирани с оглед на настъпилите семантични изменения. Проследени са някои интересни случаи на ономимия. Анализирани са и грешки в съществуващите речници. Направени са изводи за основните промени в семантиката на старобългарските глаголи и техните деривати в хилядолетното развитие на българския език. Обърнато е внимание на случаи на промени в семантиката, наложени от настъпила терминологизация на думите.

Ключови думи: история на българския език, лексикология, текстология.

* Copyright of each paper stays with the respective authors. The works in the Papers of the Institute for Bulgarian Language are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International Licence (CC BY 4.0): <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>.

¹ Студията е разработена в рамките на ННП „Българистика“ („Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“), финансирана от МОН.

Abstract: The study reveals the historical changes in the semantics of the verbs *облагати* / *обложити* and their derivatives *облогъ*, *обложение*, *обложник*. Material from lexicographical works, electronic corpora of medieval texts, manuscripts is used. The obtained data have been structured in view of the semantic changes that have occurred. Some interesting cases of homonymy are traced. Errors in existing dictionaries are also analyzed. Conclusions are drawn about the main changes in the semantics of Old Bulgarian verbs and their derivatives in the millennial development of the Bulgarian language. Attention is paid to cases of changes in semantics imposed by the terminology of words.

Keywords: history of the Bulgarian Language, lexicology, textology

Сред основните задачи на историческата лексикология е изучаването на значението на думата. Това е един от най-сложните проблеми в езикознанието. В историческата семантика е известно само означаващото (думата), а означаемото (значението) трябва да се определи (Марти/Marti 1994). В този процес историкът на езика има два основни помощника, които обаче са в състояние сериозно да го подведат. Поради преводния характер на огромна част от старата славянска книжнина, от голямо значение е гръцкото съответствие, но богатата семантична структура на гръцката дума може да доведе до погрешен извод. Днес в голяма степен е надживян периодът, в който старобългарските преводи се изследват през призмата на гръцкия оригинал, а и не всички композита се смятат непременно за калки. Вторият фактор за дефиниране на значението е контекстът. Сериозна е опасността изследователят да „модернизира“ значението на старобългарската дума и да припише днешните реалности като характерни за българския език от преди повече от едно хилядолетие (Мирчева/Mircheva 2018). Тези въпроси добиват още по-голяма тежест, когато погледнем старобългарската лексика в развитие и прибавим естествените семантични процеси на стесняване и в по-малка степен на разширяване на семантичната структура на думите.

В българската езиковедска литература проблемите за стесняване на семантичната структура на думите в исторически план са поставени преди няколко десетилетия от Д. Иванова-Мирчева (Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1964).

Причините за измененията в семантичния развой на лексемите намират място в Т. 1 „Българска лексикология“ на фундаменталния тритомен труд „Българска лексикология и фразеология“. Авторката на този дял от изследването, Л. Крумова-Цветкова, се спира на различните причини за промяната в семантиката, на явленията, свързани със специализацията и терминологизацията или обратното – на детерминологизацията на лексиката. От съществено значение е направеното върху материал от Академичния Старобългарски речник наблюдение на авторката, че от общия брой на 3300 включени лексеми, съхранени в най-древните славянски ръкописи от X – XI в., в съвременния български език семантични изменения са претърпели 388 съществителни и 353 глагола (Крумова-Цветкова/Krumova-Tsvetkova 2013, 106 – 110).

Предлаганото изследване си поставя за цел да проследи семантичния развой на глаголната видова двойка *облагати* / *обложити* и на техните деривати в историческото развитие на българския език от X – XI в. до наши дни. Разглеж-

даните глаголи са формирани с префикс *об-* и производни от **lagъ* от ие. **legh-*, съхранени в *лог¹* „нещо поставено, сложено“ и *лог²* диал. „храна, поставена за примамка“ (БЕР/BER 3, 451).

Облагати / обложити в историческото развитие на българския език

Да започнем анализа от съвременното състояние в българския език, като се обърнем към авторитетния Речник на българския език (РБЕ/РВЕ), дело на Секцията за лексикология и лексикография на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“. Решаваща роля за семантиката играе представката *об-*, а в конкретния случай едно от основните ѝ и определящи значения – „Засягане, обхващане цялата повърхност на нещо или на някого с действието, означено от основата, което се довежда до завършек, резултат, напр.: *облизвам, обвивам, обвързвам, обгарям, обдирам, обковавам* и др.“ (РБЕ/РВЕ)².

По-долу привеждам основните моменти от лексикографската разработка (със съкратени до минимум граматични характеристики и без илюстративен материал) на видовата двойка *облагам / обложа* и на производното *облог* от РБЕ. Разработката в Речника отразява изворов материал от широк хронологичен отрязък, включително и състоянието през последните десетилетия на XIX в., намерило място в *Речник на българския език* на Найден Геров:

облагам¹, -аш, *несв.*; *обложа*, -иш, *мин. св. -их, св., прех.* Обикн. с предл. *с* и в съчет. със същ. *данък, мито* и под. Определям да се заплаща от някого данък, мито и под. в някакъв размер.

облагам², -аш, *несв.*; *обложа*, -иш, *мин. св. -их, св., прех.* **1.** *Диал.* Поставям нещо (мокра кърпа, лапа и др.) за лек върху рана, болно място; налагам. **2.** *Диал.* Слагам, поставям нещо наоколо, около някого или друго нещо. **3.** *Остар.* и *диал.* Оковавам някого в окови; обковавам.

облагам се¹ обложа се. За език, гърло, небце – покривам се с налепи, побелявам.

облагам се² обзалагам се.

облагане¹ *Отгл. същ.* от *облагам¹* и от *облагам се*.

облагане² *Диал. Отгл. същ.* от *облагам²* и от *облагам се*.

облагане³ *Отгл. същ.* от *облагам се¹*.

облагане⁴ *Диал. Отгл. същ.* от *облагам се²*; обзалагане.

Както се вижда, в съвременния български език *облагам¹* и *облагам²* са ясно очертани омоними. Същото може да се каже и за техните производни.

Прехвърляме се в началния етап от разволя на първия писмен език на славяните, старобългарския, и напълно естествено първо се обръщаме към корпуса от най-древните съхранени текстове от този период (X – XI в.), наричани обик-

² <https://ibl.bas.bg/rbe/>

новено „класически старобългарски паметници“ или „старобългарски канон“. Цитирам речниковите статии на *облагати*, *обложити* по Старобългарския речник (СтБР), които отразяват в детайли семантичната структура на думите, отделят преносни значения и образни употреби (СтБР/StbR 2, 17, 23 – 24). В квадратни скоби добавям основния смисъл на използваните в речниковата статия примери. Това се налага да бъде направено, защото преобладаващите значения и нюанси носят стилистичната бележка *Образно* или *Прен[осно]*, което от своя страна предполага съществуването на конкретни значения, които не са фиксирани в класическите старобългарски паметници.

ОБЛАГАТИ

1. Покривам, загръщам. *Образно* [контекст: слънцето покрива с дневна светлина]; 2. Обграждам, обкръждавам. *Образно* [контекст: обгръщам с беди и нещастия].

ОБЛОЖИТИ

1. Наложя, покрива, обвия; 2. Окача около [на] нещо, обвеса; 3. *Прен.* Обградя, обкръжа. *Образно* [контекст: обградя с неверие]; 4. *Прен.* Облека, навлека [контекст: облечени в овчи кожи вълци].

ОБЛОЖИТИ СЪ

Покрива се, обвия се. *Образно* [контекст: покрива се с милост].

В най-древния корпус от текстове няма фиксирани деривати на видовата двойка.

Добавянето на материал от апостолски, паремийни, номоканонични текстове и от *Беседите на папа Григорий Велики* в Речника на Чешката академия на науките не включва нито нови значения, нито отбелязва съществуването на деривати (SJS 2, 471, 478).

Както се вижда, оскъдните примери от оцелели по волята на случайността ръкописи от старобългарския период са с образни и преносни значения на двата глагола.

Значително по-богата е картината в речниците на Фр. Миклошич (Miklosich 1862 – 65, 466, 469) и И. И. Срезневски (Срезневский/Sreznevskii 2, 514, 526). Тези два справочника съществено разширяват представата за семантичната структура на двата глагола, дават материал за съществуването на дериватите *облогъ*, *обложение*, както за омонимия, дължаща се на формално изравняване на различни по произход резултати от деривационни процеси. Заслужава да се отбележи, че линията на обогатяване на представата за семантичната структура на изследваното словообразователно гнездо категорично върви в посока на добавянето на материал от нови жанрове, а не на включването на по-късни по време на възникване писмени паметници. С пълно основание доста семплата семантична структура, формирана от така наречените класически старобългарски паметници от X – XI в., следва да бъде разширена с примерите от *Златоструя*, *Ефремовската крѣмчя*, *13-те слова на Григорий Богослов* и т.н., преведени през старобългарския период, но съхранени в по-късни, основно руски, препи-

си, което формално ги извежда вън от книжнината, създадена през най-ранния период от развитието на първия писмен славянски език. Именно такива примери от доказано създадени или преведени от български книжовници текстове са използвани в по-нататъшното изложение, което цели проследяването на разволя на видовата двойка *облагати* / *обложити* и техните деривати в историята на българския език.

В основата на предложената по-долу семантична структура на словообразователното гнездо на *облагати* / *обложити* и техните деривати стоят разработените в СтБР статии (СтБР/StbR 2, 17, 23 – 24). Към това е прибавен извлеченият от лексикографските справочници материал. Добавени са и редица примери, почерпани от текстовия корпус на Историческия речник (Histdict) от Портала за кирилometодиевистика Cyrillomethodiana на Катедрата по кирилometодиевистика на СУ „Св. Климент Охридски“³, където са достъпни онлайн 147 текста.

Тъй като акцентът в проучването е върху семантиката, а очертаната в СтБР семантична структура на двата глагола – *облагати* от св. вид и *обложити* от несв. вид, сочи пълна идентичност, предлаганото разширено с допълнителен материал представяне на двата глагола е дадено, без да бъде структурирано в отделни речникови статии според глаголният вид:

1. Полагам, покривам, обвивам. Наложа, покроя, обвия. и потомъ повелѣша принести тръстїе. и расцѣпивъше на двѣоу обложити по пльти юмоу. и връвѣа обаздавъше сътагнѣти С 270.6⁴ (СтБР/StbR 2, 23). // Образно. подобитъ са і сѣмъ слънѣце. дневънѣмъ са свѣтомъ облагаѣ нѣское течене гона К 10а 2 (СтБР/StbR 2, 17); мы же, тако тѣломъ обложени соущє, трѣбуемъ светые аггѣлы помощники имѣти, коупно же и светые Евтимий Търновски, *Послание до Никодим*⁵.

2. Прен. Приема (вид, образ). да потъщимъ са. съ великомъ испытаниемъ. танти сътажаниє се и самъ бо пощъ са. м̄. д̄н̄ь. ни помаза са ни оумѣ са. лицемѣръ же єсть. обложа и си инъ образъ въ ино мѣсто. такоже аще кто нищъ съ. княжъ образъ обложитъ на са. и до толѣ свѣтълъ гавлаєт са. дондеже позорище стоить *Учително евангелиє*⁶ 218а – 218б.

3. Прен. Обхванат съм от чувства, емоции, гняв и под. лоуѣ мжжъ въ вѣчѣстїи сѣвѣ работата, неже иже уѣсть сѣвѣ облагаєтъ и нє имъ хлѣба *Пандекти на Антиох* 96с⁷ (Срезневский/Sreznevskii 2, 514⁸); невѣрѣства гоуби-

³ <https://histdict.uni-sofia.bg/textcorpus/list>

⁴ При цитирането на примерите от СтБР се използват въведените в изданието сигли за означаване на старобългарските паметници – М (Мариинско евангелиє), З (Зографско евангелиє), С (Супрасълски сборник), К (Клоцов сборник), СЕ (Синайски евхологиум), Х (Хилендарски листи).

⁵ https://histdict.uni-sofia.bg/textcorpus/show/doc_211

⁶ https://histdict.uni-sofia.bg/textcorpus/show/doc_154

⁷ https://histdict.uni-sofia.bg/textcorpus/show/doc_2

⁸ Примерът е цитиран и в речника на И. И. Срезневски.

Предложеният значително разширен вариант на речникова статия на глаголите *облагати* / *обложити* уплътнява структурата с прибавяне на нов материал към значенията, схематично загатнатите с единични примери в корпуса класически старобългарски паметници, при това за преносни значения и образни употреби на двата глагола, цитирани по СтБР. Това, което може да се отбележи като наистина ново и е допълнение, е „приема вид, образ“ от *Учителното евангелие* на Константин Преславски, т.е. отново от старобългарския период. Вторият източник, който носи ново значение, е едно от посланията на Киевския и Всерусийски митрополит Киприан Български. Това е значението „полагам основи“.

Дериватите на *облагати* / *обложити* в историческото развитие на българския език

Облогъ

Да започнем отново от съвременното състояние. РБЕ предлага следната структура на значенията на лексемата. Ясно се очертават два омонима (РБЕ/РВЕ):

*облог*¹ 1. Уговорка, обикновено между две лица с различаващо се мнение по някакъв въпрос, при която този, който не излезе прав, трябва да изпълни поетото към другия задължение; бас, обзалагане. 2. Това, което се уговаря като залог и се печели от единия при такава уговорка.

*облог*² Налог, данък, такса.

Други деривати са:

обложен *Прич. мин. страд.* от *обложа* и от *обложа се* като *прил.* Който е плътно покрит с нещо. // За език, гърло, небце – който е плътно покрит с наледи.

Тук може да добавим и *обложен дъжд* „продължителен дъжд“ от Речника на Н. Геров (Геров/Gerov 3, 301).

обложник *Диал.* Тих и продължителен дъжд.

Да погледнем етимологичните речници и с оглед извеждане на особеностите на българския исторически езиков развой да разгледаме данните, които те съдържат, на фона на оскъдните примери от съхранените писмени паметници през вековете.

Българският етимологичен речник (БЕР) регистрира два омонима: *облог*¹ „уговорка между двама души или страни за нещо, което тепърва ще се установи, и който се откаже неправ, ще изплати някакво задължение към другия“¹⁵ – от *праслав.* **ablagъ* поствербално от **ab-lagāti* и *облог*² „изоставена камениста

¹⁵ Заслужава да се отбележи, че приведените успоредици от сродни славянски езици не сочат значение „уговорка, бас“, а „компрес“ сърбски, хърватски; „налеп“ словенски; „небе, небосвод“ чешки; „леговище“, „падина“, „обкръжение“ полски.

нива, необработено място“. Като производни от *облог*² са посочени *обложина* „камениста нива“, *обложник* „дъжд при обложено небе“. Отбелязано е, че *облог*² е от един произход с *облог*¹ (БЕР/BER 4, 749). Вариант на *облог*¹ е *облаг*, а на *облог*² – *облег*.

Етимологичният речник на славянските езици (ЭССЯ) отделя две заглавни думи – **obloga* и **oblogъ*. Двете речникови статии са обвързани с взаимни препратки, а произходът и на двете е пояснен като „именно производно от **oblegt'i*“ (ЭССЯ/ЭССЯ 28, 18, 19). Първата, **obloga*, е представена със значения: „превръзка, компрес“, „небосвод“, „опора, основа“, „снаряжение“, „запустяла земя, целина“, „межда“, „малка гора“, „обков на колело“, „товар“ (ЭССЯ/ЭССЯ 28, 17–18). При **oblogъ* са дадени данни от старата славянска книжнина, определени от съставителите като „църковнославянски“. От тези писмени източници идват значенията: „ограда“, „знаме“, торба, дисаги“, за които ще стане дума по-долу. Към това се добавят още: „превръзка, компрес“, „обков на колело“, „небосвод“, „леговище“, „налог“, както и „облог“ в смисъл на „уговорка между двама души или страни за нещо, което тепърва ще се установи, и който се откаже неправ, ще изпрати някакво задължение към другия“.

Изненадващо сред значенията на **ologъ* в ЭССЯ се появяват „клевета“ и „свидетел“ (ЭССЯ/ЭССЯ 28, 17–18). Тук не може да не се спомене, че двете отглаголни образувания са разработени не като омоними, а под една заглавка и в Църковнославянския речник на Григорий Дяченко¹⁶ (Дяченко/Diachenko 1993, 364). Смятам, че това следва да се оцени като неправилен подход.

Насочваме се към това, което предлагат палеославистичните лексикографски справочници.

Речникът на Миклошич включва две речникови статии със заглавка *облогъ*: *облогъ*¹ и *облогъ*² (Miklosich 1862 – 65, 469¹⁷). Двата омонима са резултат от деривационни процеси и фонетични изменения от различни формообразуващи глаголи – *облогъ*¹ от праслав. **lagъ* от ие. **legh-* (БЕР/BER 3, 451) и *облогъ*² от праслав. **lǫgati, lǫzā* от ие. **laugh-* (БЕР/BER 3, 543). *Облогъ*² е със значение „клевета, несправедливо обвинение“. Съществителното е производно от глагола *лѣгати*, а формалното изравняване с *облогъ*¹ се дължи на така нареченото изясняване на еровете в силна позиция. Това съществително не представлява интерес за предлаганата разработка и в тази статия се споменава единствено заради породената в историческия развой на нашия език омонимия, както, разбира се, и заради подхода на някои съставители на лексикографски трудове.

В последващите палеославистични справочници значенията на *облогъ*, изворовият материал, както и тълкуванията се възпроизвеждат без съществени изменения от речник в речник.

¹⁶ Привеждам значенията, които отделя Дяченко: 1. Ограда; 2. Влагалище; мешок; 3. Знамя; 4. Клевета, казнь (Дяченко/Diachenko 1993, 364).

¹⁷ В изданието липсва индекс до заглавката. Тя просто е повторена два пъти.

1. Едно от тези значения на *облогъ* е определено като „ограда“. То е отделено още от Фр. Миклошич, който посочва като извор *Златоструя*, но без да цитира контекст (Miklosich 1993, 469). В речника си Срезневски привежда кратък пример от този източник – *ѡтръ въ свѣщенѣхъ обложѣхъ* (Срезневский/Sreznevskii 2, 526), а Речникът на руския език XI – XVII в. повтаря дословно примера, както и гръцкото съответствие *περίβολος* СРЯ/SRIA XI – XVII 12, 83). Гръцкото съответствие определя и значението на старобългарската дума. Повече светлина върху контекста, от който е извлечен примерът, хвърля един друг дериват на *облагати* / *обложити*, а именно *обложение*, за който ще стане дума по-подробно по-долу. Тук ще приведа изпреварващо напълно същия по смисъл пример, но в него е употребен друг дериват на *облагати* / *обложити* – *обложение*. Този път става дума за Ефремовската крѣмчая, откъдето е извлечено *въноутрѣ црѣквѣнѣхъ обложени* (Срезневский/Sreznevskii 2, 526). Авторът посочва, че става дума за текст от Канон 66 от решенията на Трулския събор. Справка с текста на Ефремовската крѣмчая обаче сочи, че това не отговаря на истината. Ето текста от Канон 66, за който става дума: *отъ стго въскрѣснааго хд ба наше днѣ. до новѣна недѣлѣ. всю недѣлю въ стхъ црѣквѣхъ прѣбывати подобаетъ. неоскоудно вѣрнѣнѣмъ ... никаго же оубо въ прѣдълежащѣ днѣ. коньнага оуристанѣа да не боудѣтъ. или инъ людскѣи позоръ да не сътвораетъ съ Син. 227¹⁸, л. 61b. Канон 66 от решенията на Трулския събор третира поведението на вярващите християни в седмицата между Възкресение Христово и Томина неделя. Словосъчетанието *ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκκλησίας* е получило буквален превод – *въ стхъ црѣквѣхъ*.*

Наред със значения: „обхващащ, заобикалящ“ за *περίβολος*, както и „ограждаща стена, оградена площ, заграждение“ за субстантивирани форми, Речникът на Лидъл, Скот, Джонс посочва значение „свещено пространство“ (LSJ). Това значение потвърждава и Патристичният речник на Дж. Лампе, който отделя специално значение „затворено, свещено пространство“, което определение се отнася и до езически, и до юдейски, и до християнски храм (Lampe 1961, 1062).

Црѣковноѣ обложение се споменава в друго правило на същия, Трулски събор. Привеждам текст от Ефремовската крѣмчая: *Ико не подобаетъ въноутрѣ црѣквѣнѣхъ обложени. крѣчмѣнѣцѣ. или брашнѣнѣна образѣ прѣдълагати. или ина продаганиа творити* (л. 63b). А ето и паралелния гръцки текст: *Ὅτι οὐ χρὴ ἐνδον τῶν ἱερῶν περιβόλων κατηλειῶν, ἢ τὰ διὰ βρωμάτων εἶδη προτιθέναι, ἢ ἑτέρας πράσεις ποιεῖσθαι, τὸ σεβάσιμιον τῆς ἐκκλησίας φυλάσσοντας. Ὁ γὰρ Σωτὴρ ἡμῶν καὶ Θεός, διὰ τῆς ἐν σαρκὶ πολιτείας παιδαγωγῶν ἡμᾶς, μὴ ποιεῖν τὸν οἶκον τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ ἐμπορίου οἶκον παρεκευλεύσατο· ὃς καὶ τῶν κολλυβιστῶν τὸ κέρμα ἐξέχεε, καὶ τοὺς τὸ ἱερὸν κοινοποιοῦντας ἀπῆλασεν. Εἴ τις οὖν ἐπὶ τῷ προκειμένῳ*

¹⁸ Държавен исторически музей, Москва, Синодална сбирка, Син. 227, XII – XIII в.

ἀλφ̄ πλημελήματι, ἀφορίζεσθω. (Κανόνες Πενθέκτης Οικουμενικής Συνόδου). Цитираният текст е от Правило 76 на Вселенските събори и забранява в священото пространство на храма да се устройва кръчма, да се предлагат ястия и да се продават стоки¹⁹. Както се вижда от приведените данни, два знакови за продукцията на Преславския книжовен център писмени паметника – *Златоструя* и *Ефремовската кръчмая*, използват *облогъ* и *обложение* като синоними на священото пространство, което представлява църковният храм. Що се отнася до значението „ограда“²⁰, то смятам, че това значение, което заедно с примерите се прехвърля от речник в речник, е повлияно от основното значение на περιβάλλω „ограждам“.

2. Следващото значение на *облогъ* в лексикографските справочници е „чувал, торба“. По това, което е отразено в речниците, може да се направи изводът, че употребата на *облогъ* в този смисъл е рядка и е свързана с точно определен паметник на старата българска книжнина – превода на *Християнска топография* на Козма Индикоплевст. Речниците на Миклошич, Срезневски, както и Речникът на руския език XI – XVII в. цитират един и същи пример (Miklosich 1862 – 65, 469, Срезневский/Sreznevskii 2, 526, СРЯ/SRIA XI – XVII 12, 83). По-долу ще приведа още един подобен пример, който се открива в друг, възходящ към Преславския книжовен център, извор, но първо привеждам контекста, в който е употребена думата по ръкопис от Руската национална библиотека (РНБ), F.I.220, *Християнска топография* от първата половина на XVI в.²¹: *се животниѡе телѡеслонъ, въ индїи и въ ефїωπїи ѡбрѣтает сѧ нъ индїискїи кровтїци соутъ. и на тѣ въ ѡблѡстѣхъ возатъ пѣперъ. и ина врѣмена, л. 266а – Τοῦτο τὸ ζῷον Ταυρέλαφος καὶ ἐν τῇ Ἰνδία καὶ τῇ Αἰθιοπία εὐρίσκεται. Ἀλλὰ τὰ μὲν τῆς Ἰνδίας ἡμερᾶ εἰσι, καὶ ἐν αὐτοῖς ποιοῦσιν ἐν διακκίοις βασταγὰς πελέρεως (PG 88, 441). Така нареченото „телчелон“ е буквален превод от гръцки. Малко по-нататък в текста на Козма Индикоплевст това животно е наречено „див вол“. Става дума за огромни индийски биволи с кожа, наподобяваща тази на слоновете, които са използвани за товарен добитък. Именно те, казва Козма Индикоплевст, пренасят ценния черен пипер и други товари. *Облогъ* превежда*

¹⁹ Без съмнение в границите на священото пространство на храма влиза и прилежаща територия, която е извън основната сграда. Съвременният синодален превод на Правило 76 на Пето-шестия вселенски Константинополски или Трулски събор също говори за „свещени огради“: „Никой не трябва да устройва вътре в свещените огради кръчмарница или да излага ястия, или пък да върши някаква дребна търговия“. <https://bg-patriarshia.bg/universe-sum>

²⁰ Съвременният синодален превод на Правило 76 на Пето-шестия вселенски Константинополски или Трулски събор също говори за „свещени огради“: „Никой не трябва да устройва вътре в свещените огради кръчмарница или да излага ястия, или пък да върши някаква дребна търговия“. <https://bg-patriarshia.bg/universe-sum>

²¹ Руска национална библиотека, Санкт Петербург, F.I.220, първата половина на XVI в. <https://nlr.ru/manuscripts/RA1527/elektronnyiy-katalog?digital=1>

δισάκκιον – не просто чувал, а двойна торба, дисаги. Тук лесно можем да открием като етимон основното значение на облагати / обложити – „окачам, обвесвам“. Към това явно рядко за славянската книжнина значение можем да добавим още един извор – първоначалния, краткия превод на *Диалозите* на папа Григорий Велики с дякон Петър, известни в нашата литература като *Римски патерик*. В изданието на Кристиано Диди е публикуван пълният превод на текста, а това, на което искам да обърна внимание, е от кратката версия и е цитирано под линия като разночетение (Диди/Didi 2001). Това решение на учения произтича от убеждението му, че първоначално е бил осъществен преводът на пълния текст, а кратката версия е била направена по-късно, като в нея са направени редица промени, засягащи включително техниката на превода. Успоредно с всичко е осъществена и архаизация на лексиката. Тази концепция на автора на практика оставя по-древния, по мое мнение, превод да присъства в изданието на текста единствено с лексикални разночетения²². Все още науката не разполага с издание на пълния текст на съкратената славянска версия на *Диалозите* (Дидди/Didi 2000).

Ето и текста от Римския патерик, който разказва за един монах, който пътувал с дисаги, пълни с книги: ал^ввинъ гов^ввинъ мѣжъ. цр^квѣ реат^скѣа ѿп^кпъ ... шбычан емѣ вѣ. на хож^ашеѣ всѣ^к ключатѣ манастирьскы всѣ^дати. шглавию же швр^тщътено въ оузы мѣсто. и седла мѣсто кожани швун^ннами оучинено. ст^тии же книги въ оуст^мниѣ дисак^ии ношашѣ. и паможе идѣашѣ книжны швр^тздаѣ источникъ. оулиню напаашѣ землю Rog 7v (Дидди/Didi 2000, 33). Кожените дисаги в кратката версия, която, по мое мнение, е първична, са наречени кожаны шбл^оз^ѣ Sin 364 r 10 – 11. *Диалозите* на папа Григорий са преведени още един път през XIV в. Ето какъв е текстът в този превод: ал^винъ бл^ггов^ввинны мѣжъ цр^квѣ реат^сскыѣ еп^скопъ ... шбычан имѣше на х^оуд^ѣшиаго иже въ манастири конѣ вѣсѣдати. шглавѣ же вѣ мѣсто ѡзды. и вѣ мѣсто седла кожѣ шв^ча полагаашѣ шценныѣ же книги въ кожнѣ дво^врѣтищѣ ношашѣ и паможе идѣше кожны швр^тздаѣ источникъ разшмѣн^ни напаашѣ земля 23v – 24r²³ – ἐν δερμάτων δισάκκιῳ ἐβάσταζε (Дидди/Didi 2000, 32). Така срещу гръцкото δερμάτινος δισάκκιον „кожена двойна торба“ имаме 3 опита за намиране на адекватен към оригинала превод. Вариантите и преводите на Римския патерик предлагат (по реда на последователността на тяхната поява във времето): кожаны шбл^оз^ѣ / оуст^мниѣ дисак^ии / кожнѣ дво^врѣтищѣ. Гръцките „дисаги“ са оставени непреведени единствено в по-късно появилия се допълнен и редактиран старобългарски преславски превод. В него е отхвърлено, използваното като аналог съществително облогъ, а на мястото на

²² Становището ми за старобългарските преводи на Римския патерик е изложено най-подробно в „Още един път за старобългарските преводи и версии на *Диалозите* на папа Григорий Велики“ (Мирчева/Mircheva 2022a).

²³ Текст на един от преписите на новия търновски превод на *Диалозите* е публикуван от Петко Петков на страницата на Encyclopedia Slavica sanctorum по ръкопис от XIV в. – Q.I.275 от РПБ, Санкт-Петербург (Петков/Petkov).

кожанъ се появява оусливнъ. Търновските преводачи предпочитат също кожанъ, но διαόκτιον получава превод – калката двоєврѣтище.

Заслужава да се отбележи, че двата случая, в които διαόκτιον е преведено с видимо рядкото облогъ, са свързани с преводи, възникнали в Преслав по време на царуването на цар Симеон – *Диалози* на папа Григорий Велики (*Римски Патерик*) и *Християнска топография* на Козма Индикоплевст.

3. Преславският превод на *Християнска топография* е източник, от който се извлича още едно значение на облогъ, и то е „знаме“. Засега това е единственият известен пример, отбелязан в основни лексикографски трудове. Цитирам текста по споменатия по-горе РНБ F.I.220: дивїи волѣ естъ великъ индїйскыи. сєи животно ѿ нежѡ естъ рекомаа тѣѡа. юже красатѣ конѡ и шблогы кнаши на полихъ, л. 268а. А ето и успоредния гръцки текст: Ἀγρίοβους ἐστὶ τῆς Ἰνδικᾶς τοῦτο ζῷον; ἐξ οὗ ἐστὶν ἡ λεγομένη τοῦφα, ἣ κοσμοῦσι τοὺς ἰπλοὺς καὶ τὰ βάνδα οἱ ἄρχοντες εἰς τοὺς κάμπλους (СгТор 1909). За втори път облогъ в старобългарската книжнина не само се свързва с превода на Козма Индикоплевст, но и за втори път това е свързано с индийския (азиатския) бивол, чиято опашка достига до 90 см. От нея се изработва така наречената тоуфа, lat. tufa, което Дж. Лампе (Lampe 1961, 1398) тълкува като „украшение за коне и знамена от опашката на див бивол“. Етимон на това значение на облогъ отново е основното значение на облагати / обложити – „окачам, обвесвам“. Трябва да се добави, че и Срезневски (Срезневский/Sreznevskij 2, 526), и СРЯ XI – XVII в. (СРЯ/SRIA XI – XVII 12, 83) изпитват съмнения и поставят след тълкуването „знаме“ въпросителен знак. Въпреки безспорната странност на това значение, смятам, че с оглед на контекста извеждането му изглежда оправдано. Заедно с това гръцкото съответствие τὰ βάνδα се среща рядко, което въпреки цитираното по-горе твърде тясно специализирано значение на тоуфа, оставя място за известни съмнения.

4. Друго, всяващо съмнения сред лексикографите, значение на облогъ е „обръч“. Примерът се появява за първи път при Срезневски и е извлечен от Пролог от XIII – XIV в., а лексемата е използвана в текст за 29. март, памет на св. Йона и Варахисий. Приведеният пример е: мѣдны облогы раждегше под мышци емѡ подложиша. Ученият съпровожда тълкуването с въпросителен знак (Срезневский/ Sreznevskij 2, 83). По същия начин постъпват десетилетия по-късно авторите на *Этимологический словарь славянских языков* (ЭССЯ/ĖSSJA 28, 17 – 18), както и на *Речника на руския език XI – XVII в.* (СРЯ/SRIA XI – XVII 12, 83).

За съдбата на персийските мъченици Йона и Варахисий научаваме от житийния текст в Супрасълския сборник (Заимов, Капалдо/Zaimov, Capaldo 1, 254 – 272). Ето част от текста, който е в основата на проложното четение: **везаконьници повелѣша принести съвалъмгы мѣдъны. и раждегъше ѡ паучѣ огнѣ. подъложиша подъ обѣ пазоуѣ и рѣша к немуѡ вльсви тако ми вѣньць цѣсара персѣска савориа. такоже аште ис пазоуѣхты истрадеши любо ѣдинъ съвалъмъ. и да падетъ на земли. то**

вѣси тако оуже вѣмъ извѣсто тако отъврже са бога своего Супр. 263.29, 264. 3. Става дума за използване на „топка, метално кълбо като уред за мъчение“. Както се вижда от цитирания текст, за разлика от Пролога, където е използвано съществителното *облогъ*, тук тази топка е наречена *съвмъмъ*²⁴. Лексемата присъства във всички палеославистични речници. Освен в Житието на Йона и Варахисий, тя се среща и във фрагмента от Мъчението на Павел и Юлиания отново в Супр. И в двата текста *съвмъмъ* превежда βόλος. Употребите от Супр. без колебание се определят в речниците като „кълбо, топка“. Във всички контексти, в които е употребено съществителното, става дума за уред за мъчение. В такъв случай защо от идентичен контекст единият от мъчениците, св. Варахисий, излиза, че е мъчен с нажежени обръчи? В търсене на отговора на този въпрос попаднах на възможно обяснение в извънредно популярното съчинение на Димитрий Ростовски „Жития святых“ (ЖС), в което се казва, че: „Варахисию же по повелению князей наложили под руки раскаленные оковы“ (ЖС/ZhS). Върху 4-те тома на ЖС Димитрий Ростовски работи в продължение на 20 г. – между 1684 и 1704. Ясно е, че неговият труд не би могъл да повлияе на съставителя на Пролога от XIII – XIV в., използван за извор от И. И. Срезневски. Ще предложа едно хипотетично обяснение. Теоретически е възможно причината за появата на *облогъ* на мястото на железните топки, използвани за мъчение, да е неизвестен агиографски текст, в който те да са били заменени с обръчи. При такава хипотеза *облогъ* наистина би могла да означава „обръч“. Продължаваме с хипотезите и към тази недоказана можем да предложим още една – векове по-късно този хипотетичен неизвестен житиен текст може да е бил използван от Димитрий Ростовски в ЖС. Като извод бихме могли да очакваме *облогъ* в Пролог от XIII – XIV в. да означава „обръч“. За съжаление, аргументът в полза на това тълкуване поне за момента е отдалечен векове от цитирания от Срезневски пример. Смятам, че подобно на значението „знаме“, и при „обръч“ оставането на въпросителния знак би било коректен подход.

Може да се обобщи, че като цяло документираните примери, от които се извеждат значенията на *облогъ* в старобългарската книжнина, са малко и идват в по-голямата си част от писмени паметници, създадени през ранните векове от развоя на нашата писмена традиция, чието създаване е обвързано с Преславския книжовен център. Някои от тях, по мое мнение, са свидетелство по-скоро за търсене на подходящо преводаческо решение, а не са белег за част от лексикалната структура на думата.

Обложение

1. По-горе, в раздела, посветен на *облогъ*, цитирах един пример от *Ефремовската кръмчяя*, в който *облогъ* и *обложение* са словообразователни синоними на свещеното пространство, което представлява църковния храм и превеждат *περίβολος*.

²⁴ Повече за *съвмъмъ* виж в (Мирчева/Mircheva 2022b).

2. Едно от засвидетелстваните значения на **обложение** е „обков“ (Miklosich 1863 – 65, 469; СРЯ/SRYA XI – XVII, 83). Фр. Миклошич извежда значение „обков“ от 2 преписа на Петокнижието и в съгласие с възприетата от него концепция за цитиране на илюстративен материал лаконично отбелязва [обложение²⁵] **злато**. СРЯ XI – XVII подкрепя това значение, което определя като „метално покритие, обков“ с пример от Стария завет по Геннадиевската библия, Числа 16: 39 – 40: и **взѣа елѣазоръ снѣъ аронѣа жерца въ обложение трѣбникѣ памѣтъ снѣом илѣвым**. (СРЯ/SRIA XI – XVII 12, 83). Това значение явно не е характерно само за Геннадиевската библия. Без претенция за изчерпателност ще посоча един ръкопис от южнославянската книжна традиция – Осмокнижие (Петокнижие Мойсеево, Иисус Навин, Съдии, Рут) и четири книги Царства от сборката Григорович, РГБ, ф. 87, № 1, средата на XVI в.: л. 111б – **кадилнице грѣшны сѣ въ дѣшѣ ихъ. и сътвори е дѣскы кованы, обложениѣ трѣбникоу (Числа 16. 38); и въста елѣазоръ снѣъ аарона жрѣца. и кадилнице мѣдныѣ. еликоже ихъ принесоше изгорѣвшее. принесе обложениѣ трѣбникоу, памѣтъ снѣомъ илѣвѣ** (Числа 16. 39 – 40)²⁶.

3. Едно неотбелязано в речниците значение на **обложение** откриваме във *Въпроси и отговори на Силвестър и Антоний*, известни във византийската книжнина като *Диалози на Псевдо-Кесарий*. Лексемата е използвана при описание на човешката анатомия. Най-важното за нашия живот е сърцето и по тази причина Бог го е заградил с костите на гърба и плещите, а повърхността на ребрата е огънал, за да го съхрани по-сигурно: 153 / 152 **нстовое и потребное нашего живота срѣце ѣ. тѣмже и лише всѣ нашѣ оудовъ пауче е творецъ оутвердн. вкрѣпкыи и крѣпкыи шедежанѣи оутверднвѣ е и шграднвѣ. пѣлъ же хребетъ и по плещема. и по шѣма странама. и ребръ обложениѣ шгноувѣ. волѣзное срѣднее съхранѣ**²⁷. Смятам, че значението на **обложение** в Диалозите на Псевдо-Кесарий означава „повърхност“. Чрез това със сигурност преведено в симоновска България съчинение на византийска въпросно-ответна литература, отглаголното съществително за пореден път се свързва с книжовната продукция на Преславския книжовен център (Милтенов/Miltenov 2006).

Обложник

Като последен дериват от **обложити** / **облагати** ще споменем диалектното *обложник диал.* „тих и продължителен дъжд“, което споменахме в началото на изложението. Съществителното се свързва със словосъчетанието *обложен дъжд*

²⁵ За избягване на повторения вместо лексемата в речника е поставено тире.

²⁶ Руска държавна библиотека (РГБ), Москва, сборка на В. И. Григорович, ф. 87, № 1, първа половина на XVI в. <https://lib-fond.ru/lib-rgb/87/f-87-1/>

²⁷ https://histdict.uni-sofia.bg/textcorpus/show/doc_32

със същото значение, отбелязано е в Речника на Н. Геров (Геров/Gerov 3, 301). Този дъжд вали от плътно покрито с облаци, „обложено“ небе. Думата се е образувала в историческото развитие на нашия език като омоним на *обложъникъ*, отбелязано в речниците на Миклошич (Miklosich 1862 – 65, 470) и Срезневски (Срезневский/Sreznevskii 2, 527).

Няколко думи за *обложъникъ* в палеославистичните речници

Фр. Миклошич отбелязва, че думата се среща в Миней на Миханович, но не привежда пример. Определеното от него значение е „клеветник“.

И. Срезневски сочи, че е намерил лексемата в 13-е слова на Григорий Богослов (Будилович/Budilovich 1875). Ученият отбелязва 2 значения – 1. Обвинител. и 2. Клеветник.

СРЯ XI – XIV не отчита наличието на подобна дума.

СРЯ XI – XVII в. повтаря примерите от Срезневски, тълкува с „обвинител“ и „клеветник“, като към тях добавя още един – от Житието на св. Йоан Златоуст. В този лексикографски труд откриваме още 2 деривата – този път образувани от *облогъ* в значение на „лъжливо обвинение, клевета“. Това са *обложъница* „клеветница“ с пример от Изборника от 1073 г. – *что естъ жена. стѣмъ обложъница и обложънъ „клеветнически“* с пример от Житието на Йоан Златоуст – *симъ же и феофилъ и словеса та обложнаа сотворитъ* (СРЯ/SRIA XI – XVII 12, 86).

В основата на всички тях стои „клеветя, отправям лъжливо обвинение“.

В разволя на българския език всички те – и глаголите, и техните производни с префикс *об-*, отстъпват за сметка на голямото изобилие от деривати на *за-лъгвам, из-лъгвам, над-лъгвам, от-лъгвам, под-лъгвам, пре-лъгвам, при-лъгвам, с-лъгвам*. Съхранени са само единични остатъци – *облъгна* (Долновардарско) (БЕР/BER 3, 541 – 542).

Връщаме се към *обложъникъ* „клеветник, лъжец“.

Когато към тази лексема добавим и изходното *облогъ*² „клевета, лъжливо обвинение“ и останалите регистрирани производни: *обложъница* и *обложънъ*, ще видим, че значението „клевета, лъжливо обвинение“ и „клеветник, лъжец“ е обвързано изключително в книжовни паметници, свързани с Преславската книжовна школа – *13-е слова на Григорий Назиански, Симеоновия изборник* от 1073 г., Житието на Йоан Златоуст.

Съществителното *обложъникъ* „клеветник, лъжец“ (с етимон *лъгати*) е образувано с един от най-продуктивните суфикси за *nomina agentis* – *-ъникъ* (Мострова/Mostrova 2015).

Както видяхме, в историческото развитие на българския език се появява и друг *обложник*, и това е днешното диалектно *обложник* „продължителен дъжд“ (с етимон *облагам* в значение „плътно покривам“). Освен в Речника на Н. Геров (Геров/Gerov 3, 301), лексемата е отбелязана и в РБЕ, където са приведени няколко примера от съвременната художествена литература (РБЕ). Може да се предположи, че названието на точно определен тип дъжд е възникнало сравнително по-късно в историята на българския език.

Производните на *обложити* / *облагати* в съвременния български език

От дериватите на *обложити* / *облагати* съвременният български език е съхранил *облог*, но не във фиксираните в старата славянска книжнина значения: „ограда [по-скоро свещено пространство]“, „чувал, дисаги“, „знаме“, „обръч“. *Облог* е: 1. Уговорка, обикновено между две лица с различаващо се мнение по някакъв въпрос, при която този, който не излезе прав, трябва да изпълни поетото към другия задължение; бас, обзалагане. 2. Това, което се уговаря като залог и се печели от единия при такава уговорка“ (РБЕ/РВЕ).

Заслужава да се отбележи, че днешното *облог* видимо възниква по-късно в историята на българския език. БЕР отбелязва 2 омонима: *облог*¹ – бас, обзалагане и *облог*² – изоставена камениста нива, превърната в ливада. Интересно е, че за *облог*¹ са посочени славянските успоредици „превръзка, компрес“ (сръбски, хърватски); „налеп [на езика]“ (словенски), „небе, небосклон“ (руски, чешки) „леговище, падина, валог, обкръжение“ (полски). *Облог*² (изоставена камениста нива, превърната в ливада) има само в сръбски и хърватски. Явно става дума за сравнително късно развитие на семантиката на тези съществителни в южнославянските езици.

Изводи

В заключение могат да бъдат направени няколко извода:

- ❖ Като цяло *облагати* / *обложити* и техните производни са изгубили в историческия развой на българския език богатата си семантична структура.
- ❖ Конкретното значение на глагола „полагам, покривам“ е запазено само в диалектите. Значението „оградя“ е запазено също в диалектите.
- ❖ Макар и не особено богат, емпиричният материал от старата българска книжнина свидетелства, че освен конкретни, глаголите са имали преносни значения и доста образни употреби. В съвременния български език такива преносни значения и образни употреби липсват.
- ❖ От езикова историческа гледна точка днешният глагол *облагам*¹ е с преносно значение. Тази стилистична окраска напълно е изгубена и днес „облагам с данъци, мито и т.н.“ се е превърнало в тясно специализиран финансов термин.
- ❖ В съвременния български език не може да „обложиш“ основи на сграда, не може да „се обложиш“ с грях, гняв, безчестие. Когато се обличаш, също не се „облагаш“.
- ❖ Отделянето на тясното и обвързаното с финанси значение в *облагам*¹ е отишло в посока на противопоставяне на омонима *облагам*², който на практика е съхранил някои от първичните значения на глагола.
- ❖ Струва ми се, че би могло да се предположи, че превръщането на *облог*¹ във финансов термин е спомогнало в отделянето на наследниците на първичното значение на *облагати* / *обложити* в омонима *облог*².

Всичко това е част от един от естествените за историческото развитие на живите езици процес – стесняването на семантичната структура на думите. Въпреки че са неразривно свързани в своя произход, *облагам*¹ и *облагам*² се схващат от днешните носители на българския език като отчетливо обособени и като че ли нямащи общо помежду си лексикални единици.

Литература

- БЕР 3:** *Български етимологичен речник*. Под ред. на В. И. Георгиев. Т. 3. София: Издателство на БАН, 1986. https://ibl.bas.bg/lib/ber_3_000-808/#page/1/mode/1up
- БЕР 4:** *Български етимологичен речник*. Под ред. на В. И. Георгиев, Ив. Дуриданов. Т. 4. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2012. https://ibl.bas.bg/lib/ber_4_000-1004/#page/1/mode/1up
- Будилович 1875:** Будилович, А. С. XIII слов Григория Богослова в древнеславянском переводе по рукописи Императорской публичной библиотеки XI века. Санкт Петербург: Типография Императорской академии наук, 1875.
- Геров 3:** Геров, Н. *Речник на български език с тълкувание речите на български и на руски* [Bulgarian language dictionary with interpretation of Bulgarian and Russian speeches]. Т. 3. Пловдив: Дружествена печатница „Съгласие“, 1899.
- Дяченко 1993:** Дяченко, Г. М. *Полный церковнославянский словарь*. 1900 (репринт) Москва: Издательский отдел Московского Патриархата, 1993.
- Диди 2001:** Дидди, К. *Патерик Римский*. Диалоги Григория Великого в древнеславянском переводе. Москва: „Индрик“, 2001.
- ЖС:** Святитель Димитрий Ростовский [Туптало]. *Жития святых* https://azbyka.ru/otechnik/Dmitrij_Rostovskij/
- Займов, Капалдо 1982:** Займов, Й., М. Капалдо. *Супрасълски или Ретков сборник*. Т. 1. София: Издателство на БАН, 1982.
- Иванова-Мирчева 1964:** Иванова-Мирчева, Д. Стесняване на семантичната структура на думата като исторически процес. – *Известия на Института за български език*, Т. 11, 151 – 160.
- Кримова-Цветкова и др. 2013:** Кримова-Цветкова, Л., Д. Благоева, С. Колковска, Ем. Пернишка, М. Божилова. *Българска лексикология*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2013.
- Марти 1994:** Марти, Р. Проблеми на значението на славянската лексика от Кирило-Методиево време. – *Palaeobulgarica*, № 4, 23 – 39.
- Милтенов 2006:** Милтенов, Я. *Диалозите на Псевдо-Кесарий в славянската ръкописна традиция*. София: Авалон, 2006.
- Мирчева 2018:** Мирчева, Е. Проблеми и постижения на българската историческа лексикология. – В: *Лексикология и лексикография славянских языков*. К XVI Международному съезду славистов. Москва: „ЛЕКСРУС“, 2018, 234 – 256.
- Мирчева 2022а:** Мирчева, Е. Още един път за старобългарските преводи и версии на *Диалозите* на папа Григорий Велики. – В: *А на жената бяха дадени крила*. Сборник в чест на проф. д-р Светлина Николова (= *Palaeobulgarica*, XLVI, № 4), 333 – 352.
- Мирчева 2022б:** Мирчева, Е. За една рядка лексема в старобългарския книжовен език – *сѣвалъмъ*. – *Преславска книжовна школа*. Т. 22. Шумен: Научен център „Преславска книжовна школа“, 184 – 192.

- Мострова 2015:** Мострова, Т. Словообразователни тенденции в развитието на българския книжовен език през Средновековието (Кирило-Методиевските традиции в паметници от XIV в.). = *Кирило-Методиевски студии*. Кн. 24. София: Кирило-Методиевски научен център, 2015.
- Петков:** Петков, П. *Encyclopedia Slavica sanctorum*. <http://eslavsanct.net/index.php?lang=bg>
- Послание Киприан 1880:** Киприана, смиренaго митрополита киевскогo и всея Руси, oтвет ко Афанасию, въпросившему о некоиxх потребныхъ вещьхъ. – В: *Русская историческая библиотека, издаваемая Археографическою комиссиею*. Т. 6. Памятники древнерусского канонического права. Часть первая. (Памятники XI – XV в.). Санкт Петербург: Типография Императорской академии наук, 1880 (По рукописи XVI в. МДА 491, л. 1 – 20).
- РБЕ:** *Речник на българския език* <https://ibl.bas.bg/rbe/>
- Срезневский:** Срезневский, И. И. *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам*. Санкт Петербург: Типография Императорской Академии наук, Т. 1, 1893, Т. 2, 1902, Т. 3, 1912.
- СРЯ XI – XIV:** *Словарь русского языка (XI – XIV в.)* <https://rus-old-russian-dict.slovaronline.com/>
- СРЯ XI – XVII:** *Словарь русского языка XI – XVII в.* <https://etymolog.ruslang.ru/index.php?act=xi-xvii>
- СтБР 2:** *Старобългарски речник*. Т. 2. София: „Валентин Траянов“, 2009.
- ЭССЯ 2002:** *Этимологический словарь славянских языков*. Т. 28. Под ред. на О. Н. Трубачев. Москва: Наука, 2002 <https://etymolog.ruslang.ru/doc/essja27.pdf>

References

- BER 3:** *Balgarski etimologichen rechnik* [Bulgarian etymological dictionary]. Pod red. na V. I. Georgiev. Т. 3. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1986. https://ibl.bas.bg/lib/ber_3_000-808/#page/1/mode/1up
- BER 4:** *Balgarski etimologichen rechnik* [Bulgarian etymological dictionary]. Pod red. na V. I. Georgiev, Iv. Duridanov. Т. 4. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, 2012. https://ibl.bas.bg/lib/ber_4_000-1004/#page/1/mode/1up
- Budilovich 1875:** Budilovich, A. S. *XIII slov Grigoriia Bogoslova v drevneslavianskom perevode* po rukopisi Imperatorskoj publichnoj biblioteki XI veka. Sankt Peterburg: Tipografiia Imperatorskoj akademii nauk, 1875.
- CrTop 1909:** *The Cristian Topography of Cosmas Indicopleustes*, ed. with Geographical Notes by E. O. Winstedt. London: Cambridge University Press, 1909 = PG 88: 444.
- Didi 2001:** Diddi, K. *Paterik Rimskii. Dialogi Grigoriia Velikogo v drevneslavianskom perevode*. Moskva: “Indrik”, 2001.
- Dyachenko 1993:** Dyachenko, G. M. *Polnyĭ cerkovnoslavjanskiĭ slovar’*. 1900 (reprint) Moskva: Izdatel’skiĭ otdel Moskovskogo Patriarkhata, 1993.
- Gerov 3:** Gerov, N. *Rechnik na blagarskiĭ ezik s talkuvanie rechite na blagarski i na ruski*. Т. 3. Plovdiv: Druzhestvena pechatnitsa “Saglasie”, 1899.
- Ivanova-Mircheva 1964:** Ivanova-Mircheva, D. Stesnyavane na semantichnata struktura na dumata kato istoricheski protses. – *Izvestia na Instituta za balgarski ezik* [Narrowing the semantic structure of the word as a historical process], Т. 11, 151 – 160.

- ÈSSJa 28:** *Ètimologicheskii slovar' slavyanskikh iazykov*. T. 28. Pod red. na O. N. Trubachev. Moskva: Nauka, 2002 <https://etymolog.ruslang.ru/doc/essja27.pdf>
- Krumova-Ysvetkova et al. 2013:** Krumova-Tsvetkova, L., D. Blagoeva, S. Kolkovska, Em. Pernishka, M. Bozhilova. *Balgarska leksikologia* [Bulgarian lexicology]. Sofia: AI “Prof. Marin Drinov”, 2013.
- Lampe 1961:** Lampe, G. W. H. *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford: Clarendon Press, 1961.
- LSJ:** *The Online Liddell-Scott-Johens Greek-English Lexicon* <http://stephanus.tlg.uci.edu/ljsj/#eid=1&context=lsj>
- Marti 1994:** Marti, R. Problemi na znachenieto na slavyanskata leksika ot Kirilo-Metodievo vreme. – *Palaeobulgarica*, 1994, № 4, 23 – 39.
- Miklosich 1862–65:** Miklosich, F. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Vindobonae: Guilermus Braumueller, 1862 – 1865.
- Miltenov 2006:** Miltenov, Ya. *Dialozite na Psevdo-Kesariy v slavyanskata rakopisna traditsia* [The Dialogues of Pseudo-Caesarius in the Slavic Manuscript Tradition]. Sofia: Avalon, 2006.
- Mircheva 2018:** Mircheva, E. Problemi i postizheniya na balgarskata istoricheska leksikologia. – In: *Leksikologia i leksikografia slavyanskikh yazykov* [Problems and achievements of the Bulgarian historical lexicology]. K XVI Mezhdunarodnomu s’ezdu slavistov. Moskva: “LEKSRUS”, 2018, 234 – 256.
- Mircheva 2022a:** Mircheva, E. Oshte edin pat za starobalgarskite prevodi i versii na Dialozite na papa Grigoriy Veliki [One more time for the Old Bulgarian translations and versions of the Dialogues of Pope Gregory the Great]. – In: *A na zhenata byaha dadeni krila*. Sbornik v chest na prof. d-r Svetlina Nikolova (= *Palaeobulgarica*, XLVI, № 4), 333 – 352.
- Mircheva 2022b:** Mircheva, E. Za edna ryadka leksema v starobalgarskiya knizhoven ezik – сѢВАЛѢМЪ [About a rare lexeme in the Old Bulgarian literary language – сѢВАЛѢМЪ]. – In: *Preslavska knizhovna shkola*. T. 22. Shumen: Nauchen tsentar “Preslavska knizhovna shkola”, 2022, 184 – 192.
- Mostrova 2015:** Mostrova, T. Slovoobrazovatelni tendentsii v razvitiето na balgarskia knizhoven ezik prez Srednovkovieto (Kirilo-Metodievskite traditsii v pametnitsi ot XIV v.) [Word-forming trends in the development of the Bulgarian literary language during the Middle Ages (Cyrillic-Methodian traditions in monuments from the 14th century)]. = *Kirilo-Metodievski studii*. Kn. 24. Sofia: Kirilo-Metodievski nauchen tsentar, 2015.
- Petkov:** Petkov, P. *Encyclopedia Slavica sanctorum*. <http://eslavsanct.net/index.php?lang=bg>
- PG:** Migne, J. P. *Patrologia cursus completes*. Series graeca. 161 vols. Paris, 1857 – 1866. <http://patristica.net/graeca/>
- Poslanie Kiprian 1880:** Kipriana, smirenago mitropolita Kievskogo i vseya Rusi, otvet ko Afanasiu, vaprosivshemu o nekoikh potrebnnykh veshchekh. – *Russkaia istoricheskaiia biblioteka*, izdavaemaia Arheograficheskoiu kommissieiu, T. 6. Pamyatniki drevnerusskogo kanonicheskogo prava. Chast’ pervaia. (Pamiatniki XI – XV v.). Sankt Peterburg: Tipografiia Imperatorskoĭ akademii nauk, 1880 (Po rukopisi XVI v. MDA 491, l. 1 – 20).
- RBE:** *Rechnik na balgarskiya ezik* <https://ibl.bas.bg/rbe/>
- SIS:** *Slovník jazyka staroslověnského*. T. 1 – 4. Praha, 1959 – 1997. <http://gorazd.org/gulliver/?envLang=en>

- Sreznevskii:** Sreznevskii, I.I. *Materialy dlia slovaria drevnerusskogo yazyka po pis'mennym pamyatnikam*. Sankt Peterburg: Tipografiia Imperatorskoï Akademii nauk, T. 1, 1893, T. 2, 1902, T. 3, 1912.
- SRIA XI – XIV:** *Slovar' russkogo jazyka* (XI – XIV v.) <https://rus-old-russian-dict.slovaronline.com/>
- SRIA XI – XVII:** *Slovar' russkogo jazyka* XI – XVII v. <https://etymolog.ruslang.ru/index.php?act=xi-xvii>
- SJS:** *Slovník jazyka staroslověnskeho*. T. 1 – 3. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1959 – 2009.
- StbR 2:** *Starobalgarski rechnik* [Old Bulgarian dictionary]. T. 2. Sofia: “Valentin Trayanov”, 2009.
- Zaimov, Kapaldo 1982:** Zaimov, Y., M. Kapaldo. *Suprasalski ili Retkov sbornik*. T. 1. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1982.
- ZhS:** Svjatitel' Dimitrij Rostovskij [Tuptalo]. *Zhitiya svyatykh* https://azbyka.ru/otechnik/Dmitrij_Rostovskij/
- Κανόνες Πενθέκτης Οικουμενικής Συνόδου:** *Κανόνες τῆς ἐν Τρούλλῳ Ἀγίας καί Οἰκουμενικῆς Πενθέκτης Συνόδου*. Συνεκλήθη ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος τῶν Ῥωμαίων Ἰουστινιανοῦ τοῦ Δευτέρου ἐν Κωνσταντινουπόλει – Νέα Ῥώμη ἐν Τρούλλῳ τοῦ Παλατίου 691 μ.Χ. https://el.wikisource.org/wiki/%CE%9A%CE%B1%CE%BD%CF%8C%CE%BD%CE%B5%CF%82_%CE%A0%CE%B5%CE%BD%CE%B8%CE%AD%CE%BA%CF%84%CE%B7%CF%82_%CE%9F%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%85%CE%BC%CE%B5%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82_%CE%A3%CF%85%CE%BD%CF%8C%CE%B4%CE%BF%CF%85#%CE%9A%CE%B1%CE%BD%E1%BD%BC%CE%BD_%CE%9E%CE%92

Проф. д-р Елка Мирчева Институт за български език
Българска академия на науките
elka_mircheva@ibl.bas.bg
<https://orcid.org/0000-0002-7879-8863>

Prof. Elka Mircheva, PhD
Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
elka_mircheva@ibl.bas.bg
<https://orcid.org/0000-0002-7879-8863>